

Весна Трифуновић

Етнографски институт САНУ, Београд
vesna.trifunovic@ei.sanu.ac.rs

Предузетници у транзицијској Србији – контекст пословања и друштвено прихваћени тип приватника*

Отпочињање процеса постсоцијалистичке трансформације у Србији означило је, између осталог, ослобађање приватног предузетништва и масовније опробавање припадника овог друштва у њему. Сложени услови у којима се ова појава одвијала укључују претходно социјалистичко наслеђе и егалитаристичку идеологију, који су представљали потенцијални основ негативног друштвеног односа према приватном предузетништву и његовим носиоцима, као и специфичан целокупни транзицијски пут, који се може поделити у две главне и међусобно различите фазе. Овакв контекст је утицао и на комплексност проблема предузетништва у друштву. Стога ће у овом раду пажња бити најпре обрађена на контекст и услове предузетничког пословања из перспективе самих приватника, а потом и на учествовање друштвено прихваћеног типа предузетника, чије би постојање требало да иде у прилог претпоставци да је овај вид привређивања у начелу прихваћен, те да према њему не постоји друштвени отпор.

Кључне речи:

предузетници,
услови пословања,
тип пожељног
предузетника

Појава и развој приватног предузетништва у постсоцијалистичким земљама су у значајној мери одређени самим начином одвијања трансформационог процеса, који је, како се показало, у свакој од тих земаља имао свој специфичан пут. Посебност постсоцијалистичке трансформације у Србији огледа се у томе што је она, као и у осталим земљама социјалистичког блока, отпочела крајем осамдесетих година¹, али се, за разлику од других транзициј-

* Текст је резултат рада на пројекту *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет портала "Појмовник српске културе"* 47016, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

¹ Последња југословенска Савезна влада је током 1989. године донела Закон о предузећима и Закон о промету и располагању друштвеним капиталом, захваљујући којим је овај проје-

ских токова, наставила и након деведесетих година прошлог века, када је, према неким ауторима, зашла у своју „праву” фазу захваљујући престанку блокаде друштвених промена, са намером рапидне приватизације и кретања ка неолибералном економском моделу (в. Kovačević 2007a; Lazić 2000; Lazić et al. 2004).

Другим речима, прва фаза транзиције у Србији се везује за период деведесетих година прошлог века, и она се одвијала у условима опште друштвене кризе, када је СФРЈ престала да постоји услед ратног распада земље, и када међународна заједница тадашњој СР Југославији намеће ригорозне санкције које су утицале на могућности трансформације привредног система (в. Lazić 1994; 2000). Такве околности су оставиле и битан ефекат на равој предузетништва, које се у значајној мери одвијало у оквирима сиве економије, чему треба придодати и то да ни држава у овом периоду није показала нарочито интересовање за подстицање развоја малих предузећа. Друга фаза транзиције у Србији наступа након политичких промена 2000. године, када је прокламовано креирање тржишних правила игре како би се обезбедило подстицање конкуренције, економске ефикасности и стабилног привредног раста (Stojanović 2005: 96), а што је свеукупно требало да обезбеди и повољан амбијент за приватнике.² У складу са тим, у овом раду је фокус на другој транзицијској фази као оквирном контексту за разматрање проблема предузетништва који су се тада јавили.

Такви проблеми се у овом периоду превасходно могу повезати са чињеницом да су се реформе које се тичу конкурентске структуре тржишта и институционалног уређења тржишне привреде одвијале веома споро (в. Cerо-

кат могао да се окарактерише као пројекат транзиције (Cerović 2012: 327). С економске тачке гледишта, транзицијски карактер датом пројекту Савезне владе обезбедиле су значајне промене које је он иницирао, а које се односе на макроекономску стабилизацију, затим на битне институционалне реформе којима је омогућен промет друштвеног капитала унутар и између различитих облика својине, као и на могућност оснивања предузећа у друштвеној, мешовитој и приватној својини, односно привреде са плурализмом власничких облика. Њиме је, такође, обезбеђена институционална база за покретање првог програма приватизације у Југославији (ibid.). На пољу политике у Србији, Наумовић истиче да су 1987. године почеле промене које су касније довеле до првих вишестраначких избора, што овог аутора наводи на закључак да је тада и отпочео процес транзиције из социјалистичког самоуправног система у један хибридни систем који назива „социјализмом са капиталистичким лицем” (Naumović 1994: 101). Према томе, у овом периоду, који обухвата сам крај осамдесетих година прошлог века, могу се тражити први наговештаји процеса постсоцијалистичке трансформације, у чему се слажу многи аутори, упркос томе што неки сматрају да временско лоцирање почетка демонтаже социјалистичког система није лако одредити, зато што су поједини елементи тог поретка имали различит век трајања (в. Kovačević 2007a: 22). Србија се, по мишљењу Лазића, у овом периоду нашла у предворју транзиције, јер је страначка плурализација која се одвила крајем 80-их представљала кључни корак ка укидању политичког монопола, док су започета приватизација власништва и још значајније стварање легалних претпоставки за раст приватног сектора уклонили институционалне основе командне привреде (Lazić 2000).

² Детаљније о развоју приватног предузетништва током прве и друге фазе постсоцијалистичке трансформације у Србији в. Bolčić 1994; Bolčić 2002.

vić op. cit: 628). Ово је заузврат стварало нарочито лошу климу за развој приватног предузетништва у виду малих и средњих предузећа. Неповољни услови пословања су посредно утицали и на постепено стварање сукоба између послодаваца и запослених. На првом месту, узрок тензија између послодаваца и њихових запослених било је избегавање високих пореза и доприноса, што је водило ангажовању радника на сиво, црно или преко омладинских задруга, практиковању рада на одређено време и других легалних и илегалних техника заобилажења заснивања пуног радног односа (Мијатовић 2005). Тако је током периода друге фазе транзиције дошло до учесталих негативних друштвених перцепција о приватницима, које су претежно исходиле из проблематичних, а у овом периоду нарочито запажених, односа између предузетника-послодаваца и запослених.³

Ипак, мора се истаћи да су такве перцепције формиране, пре свега, из перспективе запослених у приватном сектору, што уједно значи да су, ма колико биле раширене, и једностране.⁴ Како се не би изгубила из вида комплексност проблема предузетништва у другој транзицијској фази, у овом раду ће пажња бити најпре обрађена на контекст предузетничког пословања из перспективе самих приватника, а потом и на идентификацију друштвено прихваћеног типа предузетника, чије би постојање требало да иде у прилог претпоставци да је овај вид привређивања у начелу прихваћен, те да према њему не постоји друштвени отпор.

За разматрање оба наведена питања послужиће грађа у виду одговарајућих новинских текстова у којима је детаљно писано о њима. У ту сврху избрани су текстови објављени у периоду од 2010. до 2014. године на домаћим популарним интернет порталима. Овај период се може посматрати као позни период друге фазе транзиције, па проблеми приватника који су се током њега јавили уједно представљају и неку врсту показатеља о домету развоја предузетништва у данашњој Србији. Разлог из кога су у овом случају коришћени искључиво електронски медији лежи у могућности увида у коментаре читалаца који откривају степен заинтересованости читалаца за дате проблеме и, делимично, њихов профил. Када је реч о текстовима у којима је писано о проблемима предузетника, показало се да су коментатори претежно сами приватни предузетници који су могућност коментарисања искористили да би износили своја лична искуства, која су махом потврђивала оно што је у тим текстовима написано. Уз то, за представљање контекста пословања предузетника током друге фазе транзиције у Србији, коришћени су и подаци Уније послодаваца Србије, затим Агенције за привредне регистре и извештаји Националне агенције за регионални развој РС.

За потребе идентификације пожељног типа предузетника изабран је новински текст о животној причи једног домаћег привредника. Како је и овде реч о електронском медију, многобројни коментари читалаца открили су

³ О могућим узроцима перципирања приватника у негативном светлу в. Трифуновић 2015.

⁴ О концептуализацијама приватника в. на пример Трифуновић 2009; 2013.

велико одобравање његовог пословног, али и личног профила. Треба истаћи да током истраживања нисам наишла ни на један сличан текст о неком другом привреднику, а судећи по коментарима читалаца такав предузетник се пре посматра као куриозитет него као правило. Може се рећи да му је на тај начин приступљено и у поменутом новинском тексту. Узрок овога може бити то што на ширем друштвеном нивоу и даље доминира негативна прецепција о предузетницима, што, међутим, не значи и да се овакво привређивање по себи одбацује у овом друштву, већ да постоји схватање о његовом посебном пожељном облику, а анализа поменутог текста то и потврђује.

Контекст предузетничког пословања у транзицијској Србији

Анализа отпочињања друштвене трансформације, те начина настанка и развоја предузетништва у Србији, открива да се нова предузетничка елита формирала „одоздо” и „одозго”, односно из различитих класа и слојева. „У њу су улазили приватници који су то били 1989. године, нови приватници који су регистровани фирме у времену транзиције, стручњаци који су раније радили у друштвеном сектору, незапослени који су због активирања у сивој економији, знањем, предузетничком иницијативом и породичном помоћи ушли у свет малог и средњег предузетништва, способни менаџери који су бежали од контроле политичке елите, припадници номенклатуре који су свој положај конвертовали у економски капитал, припадници нових слободних професија за чију делатност су се стекли повољни услови, један број пензионера који је акумулирао капитал током рада, рата и транзиције, а по новом закону има право да ради, симболичан број мануелних радника, стручњаци чије су фирме пропадале или из којих су они преливали капитал у своје фирме, известан број избеглих и расељених лица и ратних профитера из Србије и крајева у којима се ратовало” (Novaković 2006: 143).

Све ово значи да се у друштву Србије није развила хомогена предузетничка класа, већ да предузетници представљају разуджене друштвене групе које имају различите, чак и супротстављене економске, власничке, политичке и друге интересе. Друштвени утицај оваквих различитих група предузетника је веома неуједначен, а показатељ тих разлика је утицај на законодавство и његове импликације на пословање, економски статус и могућност експанзије предузетника (в. Stajić 2011: 157). Као што је већ речено, на овом месту ће пажња бити усмерена на проблеме са којима се суочавају „обични” предузетници, а који услед доминирајућих негативних друштвених перцепција о приватницима, остају невидљиви на ширем социјалном нивоу.

Према извештају Националне агенције за регионални развој РС о стању, потребама и проблемима предузетника у 2012. години⁵, предузетници

⁵ Ово је последњи извештај овог типа који се у тренутку приступа налазио на интернет страници дате агенције, и овом приликом га наводим да би се стекао увид у услове предузетничког пословања током друге фазе друштвене трансформације у Србији. Извештаји за

наводе многобројне препреке за приватно пословање. Тако у МСПП⁶ сектору сваки други предузетник најчешће истиче незадовољство пореским прописима и процедурама, као и проблем сервисирања обавеза по основу пореза и доприноса на зараде. Поред тога, као нарочито оптерећујуће се наводе накнаде за комуналне услуге, за грађевинско земљиште и за истицање фирме, а жалбе се често упућују и на рад инспекцијских органа, као и на проблеме са пријавом и одјавом радника. Уз све то, и даље се наводи проблем монополског понашања на тржишту у односу на малу тражњу. Када је реч о финансијским проблемима пословања, мање привредне субјекте нарочито погађају дуги периоди наплате, а кратки рокови за измиривање обавеза. Тако више од половине предузетника измирује своје обавезе према добављачима у року краћем од 30 дана, а само 32% у истом року успева да наплати своја потраживања.⁷

Проблеми са којима се предузетници суочавају су углавном препознати и у медијима, као и од стране самих предузетника, који у највећем броју случајева и остављају коментаре на електронске текстове са датом темом. То, с друге стране, значи да ово питање није наишло на шире друштвено признавање, као што је то случај са представама о односу између предузетника-послодаваца и запослених у овом друштву. Узрок томе се свакако може тражити у поменутој доминантној негативној перцепцији приватника, која је добрим делом произашла из проблема насталих у том односу (в. Трифуновић 2015). Ипак, тешкоће са којима се у овом друштву суочавају они који воде сопствени посао су се пробиле до јавности путем медијских извештавања, који често шаљу прилично забрињавајућу слику. Посматрани засебно, са својим проблемима и ван оквира њиховог односа са запосленима, предузетници изгледају сасвим дугачије од профила који им је приписан у улози бахатих послодаваца. На овом месту ће, стога, бити представљен положај самих предузетника у контексту друге фазе постсоцијалистичке трансформације у Србији.

Власници малих и средњих предузећа се у врло незавидној позицији могу наћи као жртве државне регулативе, али и других предузетника који остварују профит непоштовањем начела и културе пословања, што им је често омогућено и од стране саме државе. Аутори Зеџ и Радоњић то сажимају на следећи начин:

„Држава прераспоређује ефекте, једне кажњава, а друге награђује (кажњава и опорезује штедише док амнестира и стимулише дужнике). Не постоје чврста својинска права и заштита својине и уговора и стога не чуди да је државна бирократија и јавни сектор привилегован, а приватни бизнис без политичког кишобрана ско-

претходне године откривају готово исте проблеме који су овде наведени (в. <http://narr.gov.rs/index.php/Dokumenta/Istrazhivanja-i-analize>).

⁶ Мала и средња предузећа и предузетништво.

⁷ В. Извештај о МСПП за 2012. годину, <http://narr.gov.rs/index.php/Dokumenta/Istrazhivanja-i-analize>.

ро немогућ. Поштовати закон је непотребан трошак, а кршити га се вишеструко исплати – од опраштања рачуна неплатишама до субвенција најбогатијима.” (Zec et al. 2012).

На овај начин се на делу може видети заштита повлашћених и подобних, односно негативна друштвена селекција, која свој данак узима како у државном, тако и у приватном сектору.⁸ Уз то, носиоци нелојалне конкуренције који доприносе паралишућој неликвидности других предузећа јесу и тзв. фантомске фирме које често немају запослене, већ само адресу и оснивача, а које у суштини „послују” путем превара пословних партнера. Наиме, њихови власници склапају послове за које унапред знају да их никада неће платити, а када пословни партнер терети њихову фирму, они једноставно отварају нову. На тај начин често настављају посао претходног предузећа које је доведено до стечаја, чиме је уједно избегнута отплата дугова.⁹ Овоме треба додати и то да се предузетници суочавају и са немогућношћу наплате потраживања од државних фирми које су у процесу реструктурирања, јер у тој фази не постоји могућност принудне наплате.¹⁰ Овакве ситуације привреднике доводе до ивице пропасти, с обзиром на то да тако западају у дугове на име пореза и доприноса, обавезе према добављачима измирују узимањем скуких и неповољних кредита, а све то се одражава и на немогућност исплате зарада запосленима.¹¹

Предузетници, такође, исказују високу критичност и неповерење према улози државе у решавању њихових проблема (в. Stajić op. cit). Поред жалби упућених на рачун проблематичног законског оквира којим се уређују правила тржишне игре, једна од главних тешкоћа са којима се они суочавају јесте већ помињана преоптерећеност многобројним таксама и наметима. О овоме се у великој мери писало у медијима, па се само путем наслова може назрети како се ова пракса одразила на оне који су се одважили да започну сопствени

⁸ Иако се о негативној селекцији као социјалном феномену нашироко говори, јасну дефиницију саме те друштвене појаве је тешко наћи, и то упркос томе што се она идентификује као један од главних узрока привредне и друштвене кризе у Србији (в. Kovačević 2012). Рекла бих да се негативна селекција, као социјални феномен, најједноставније може објаснити као предност или промоција коју неко остварује на најразличитијим друштвеним нивоима (при запошљавању, додели признања, напредовању), али не на основу личне заслуге, вештине или талента, већ пре захваљујући подобности, друштвеним везама, корупцији или чак просечности и некомпетентности. Укратко речено, овај појам означава одабир, предност, привилегованост или награђивање лошијег на рачун бољег, што може бити узроковано превасходно интересом, али и културолошким обрасцима као што су породична и родбинска солидарност или систем штићеништва. Све то значи да је негативна селекција у директној супротности са меритократијом.

⁹ Да би се ова прилично учестала појава спречила, Агенција за привредне регистре је покренула иницијативу за формирање регистра дисквалификованих лица до краја 2014. године (в. <http://www.apr.gov.rs/>).

¹⁰ В. Закон о приватизацији, члан 20.

¹¹ О овом проблему је у свом електронском издању писао „Блиц”, в.

<http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/455797/SRAMOTA-Biznisi-propadaju-zbog-zasticenih-duznika/komentari#ostali>.

посао: „Влада гура мале привреднике у самоубиства”¹²; „Држава тера приватнике у банкрот”¹³; „Општине неће да смање таксе којима уништавају мале фирме”¹⁴; „Предузетнички дух у нокауту”¹⁵; „Препреке за породични бизнис: Предузетницима наметнуто 69 накнада”¹⁶ итд.

Тако се испод првог наведеног наслова може прочитати да је пакету од 65 различитих такси које српски предузетници већ плаћају, током 2010. придодато још 17 нових дажбина, углавном на локалном нивоу. Истовремено, неки од постојећих намета, као што је накнада за градско грађевинско земљиште у Београду и у још неким градовима повећани су 300 до 400 одсто. Поред тога, у овом тексту се наводи да су велики трошкови пословања главни узрок самоубиства међу предузетницима, којих је, према подацима Уније послодаваца Србије, од 2004. до данас било 75.¹⁷

Ово би били сажети услови предузетничког пословања током друге фазе друштвене трансформације у Србији и уједно разлози због којих се мали и средњи привредници самопостављају на угрожену позицију, најчешће наводећи неповољан привредни амбијент, незаштићеност и разочараност. Овакав контекст предузетничког пословања јесте и један од узрочника тензија које постоје на релацији послодавац-запослени, па тако нарушава поједностављену друштвену перцепцију о јединственом профилу приватника као бахатих послодавца (в. Трифуновић 2015). Истовремено, наведени услови су и чест узрок одустајања од даљег опробавања у неким другим приватним пословима, у случају када претходни посао пропадне, као и од праксе фер пословања. Како један предузетник у свом коментару каже: „Једном сам се зегнуо и пријавио фирму верујући да је све то постено. Једном и никад више.”¹⁸ Све ово открива и једну другу страну предузетништва у овом друштву, која ипак није препозната на широком друштвеном нивоу, већ првенствено међу онима који су се упустили у овакав подухват.

Профил друштвено прихваћеног типа предузетника

С обзиром на доминантну негативну друштвену перцепцију приватника, ретко се говори о успешним, а социјално одговорним привредницима.

¹² <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/223206/Vlada-gura-male--privrednike-u-samoubistva>.

¹³ <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/275030/Drzava-tera-privatnike-u-bankrot>.

¹⁴ <http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/311945/Opstine-necce-da-smanje-takse-kojim-unistavaju-male-firme>.

¹⁵ <http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Kako-da-bankrot-ne-bude-smak-sveta/Preduzetnicki-duh-u-nokautu.lt.html>.

¹⁶ <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/311713/Prepreke-za-porodicni-biznis-Preduzetnicima-nametnuto-69-naknada>.

¹⁷ <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/223206/Vlada-gura-male--privrednike-u-samoubistva>.

¹⁸ Коментар на текст: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/311713/Prepreke-za-porodicni-biznis-Preduzetnicima-nametnuto-69-naknada>.

То, међутим, не значи да у Србији не постоје приватне фирме које добро послују и запошљавају велики број људи, већ да су оне остале у сенци лоше вођеног предузетништва које се на најгори могући начин одразило на запослене.¹⁹ Може се рећи да је за те „невидљиве”, а „заслужено успешне” приватне фирме у Србији најпре карактеристично усвајање посебне пословне културе, засноване на професионализму, квалитету услуга и пунктуалности, која у потпуности одудара од концепта фамилијаризма и система вредности карактеристичног за локално сељачко друштво, који су се показали као чест принцип вођења приватног посла у овом друштву (в. Matić 2007). За то је нарочито илустративан маркетинг успешне фирме „Хаусмајстор” са слоганом „Нема више: Мајсторе, може једна ракија?” (в. Vučinić 2011: 97) који се очигледно заснива на отклону од учесталих пракси повезаних са неформалним и непрофесионалним услугама поправки и одржавања. Ипак, овакве фирме су из неког разлога ретко предмет медијског интересовања, што значи да информације о њима не допиру и до широких кругова читалаца. Могуће је да је и ово један од узрока значајног преовлађивања негативних друштвених концептуализација о предузетницима.

С друге стране, о неким заслужено успешним приватним предузетницима се и пише у медијима, што пружа увид у профил друштвено пожељног типа предузетника који се готово једногласно одобрава. Предузетник који је на овај начин задобио медијску пажњу јесте Слободан Јањушевић, оснивач и власник фабрике „Кирка-Сури” за израду котлова и енергетске опреме, са седиштем у Крњачи.²⁰ Најдетаљнији текст о овом приватнику је објавио „Press Online”,²¹ а прво што упада у очи јесу елементи митске биографије *self-made man*-а који се у њему налазе. Тако се у овом тексту најпре наводе претходна радна искуства овог предузетника, као и велики углед који је уживао међу радницима, што га је довело на позицију генералног директора једне домаће фирме у предтранзицијском периоду. Како каже сâм Јањушевић, то је изазвало пажњу политичара који су га оптужили да се понаша као „велики газда”, а што је утицало на њега да напусти ову позицију и да се запосли на Машинском факултету као обичан бравар. То, међутим, није поколебало његов предузетнички дух, па је за годину дана направио толико патената који су му омогућили да оснује сопствену фирму у првој фази транзиције, односно током

¹⁹ Недељник „Време” и Фондација „Фридрих Еберт” организовали су 2010. године трибину на којој се разговарало о различитим питањима приватног предузетништва, а на којој је председник Српског пословног клуба „Привредник” Бранислав Грујић, између осталог, рекао: „Имате у Новом Саду фирму која запошљава преко пет стотина младих људи, то нико овде не зна, а све што креирају излази на америчко тржиште или светско тржиште. Имате масу фирми у Србији које имају свој идентитет, свој рад, успевају, извозе, раде, а за њих нико не зна”(в. „Vreme” 08. 07. 2010.)

²⁰ <http://www.kirka-suri.com/index.php?p=22&t=SR2>.

²¹ Поред овог медија, о Слободану Јањушевићу је детаљно писала и „Политика” у свом електронском издању („Како се власник фирме "Кирка Сури" бори да нас други виде у бољем светлу: Душа у котлу”. <http://www.politika.rs/rubrike/Ekonomija/t1827.lt.html>).

деведесетих година прошлог века, што је уједно било и испуњење његовог сна.²²

Уочљиво је да се ова биографија састоји из два главна дела: заузимање високог друштвеног положаја и његов губитак, те поновно уздицање из ниског статуса захваљујући креативном чину у виду великог броја патената, а у изузетно тешким социо-економским условима, који се сами по себи могу посматрати као нека врста „одмагача”.²³ Ипак, чини се да лична способност и иновативност нису довољни како би се предузетници у овом друштву једногласно славили као заслужено успешни и како би доспели у медије. Приметно је да овај одељак текста упућује на висок лични морални код протагонисте, који су, с једне стране, легитимисали радници, изабравши га за надређеног, а с друге стране, посредно потврдили политичари, налазећи се у функцији његовог одмагача, а као готово архетипски негативци у друштвеним схватањима. Кроз остатак подужега текста се управо говори о високим етичким стандардима овог послодавца, који првенствено долазе до изражаја у његовом односу са запосленима:

„Ono što Slobodana Janjuševića, direktora i vlasnika preduzeća 'Kirka Suri' iz beogradskog naselja Krnjača, razlikuje od većine, posebno od uspešnih privrednika i vlasnika firmi, jeste to što on ne može da bude zadovoljan ako to zadovoljstvo ne dele i njegovi radnici. U to ime Janjušević je zaposlenima u svom preduzeću dao 15 beskamatnih kredita na 100 godina; finansirao je kupovinu placa i izgradnju 35 kuća, kupio je radnicima više od deset stanova.”²⁴

Како истиче Жикић, концепт успеха у животу мерен његовом видљивом страном, тј. материјалном добробити, битан је за тумачење тога на који начин се културно когнитивно обрађују они који се баве предузетништвом. За то је значајно како се долази до успеха и на који начин се он медијски представља (Žikić 2007: 68). У овом случају се тај *self-made* успех, изражен кроз материјално богатство, приказује као готово очински однос послодавца према својим запосленима. Ово је нарочито евидентно у изјави поменутог предузетника да је његова фирма његова породица, а да су његови радници његова деца, те да се осећа дужним да реши њихове егзистенцијалне проблеме, а не да гомила и потом разбацује богатство.²⁵

²²<http://www.pressonline.rs/zabava/life-style/145472/neverovatna-prica-gazda-poklanja-standove-radnicima.html>.

²³ Овај други део као да је осмишљен у оквиру посебног жанра животних прича о обogaћеним иноваторима и предузетницима, које говоре о човеку који је самог себе створио (*self-made man*), а које преносе поруку о суштини животног успеха у систему либералног капитализма. Такав је, рецимо, случај и са легендом о Хенрију Форду, чији се успех такође базирао на многобројним проналасцима, патентима, техничкој, технолошкој и економској иновацији (в. Kovačević 2007b: 19–21).

²⁴<http://www.pressonline.rs/zabava/life-style/145472/neverovatna-prica-gazda-poklanja-standove-radnicima.html>.

²⁵ Ibid.

Слична прецепција се може уочити и код запослених који овог предузетника посматрају као „оца који учествује у свим њиховим проблемима”, а саму фирму као своју кућу, па су стога изузетно предани послу који обављају.²⁶ С друге стране, иако овај предузетник представља очинску фигуру, према његовим наводима, али и изјавама радника, дата фабрика функционише по посебном егалитарном принципу по коме се „сви питају за све”. Том приликом се истиче да предузеће „Кирка Сури” није настало приватизацијом или јефтином куповином неке посрнуле фабрике, већ као резултат мукотрпног рада и пословне филозофије по којој се свачије мишљење – од чистачице до управника производње – уважава, а што се свеукупно одразило на квалитет и успех рада.²⁷

Из овога се може ишчитати порука да вођење бизниса по егалитарним принципима резултира његовом већом ефикасношћу, као и то да овакви принципи омогућавају и мотивишу раднике да демонстрирају своју успешност и посвећеност послу који обављају. Из до сада наведеног излази на видело да се концептуализације приватних предузетника преваходно формирају у дискурсу њиховог односа према запосленима и према концепту егалитаризма (cf. Žikić op. cit: 61). То даље значи да није довољно само усвајање одговарајуће пословне културе, у виду професионализма и пунктуалности у одређеној приватној фирми, да би се она на широком нивоу означила као заслужено успешна и доспела у медије.²⁸ Ова појава би се могла објаснити већ помињаном раширеном праксом кршења радничких права и шиканирања у приватном сектору, које се усталило током друштвене трансформације.

С друге стране, рекло би се да се у наведеном тексту односи послодавца и запослених представљају као најпожељнији и готово идеални модел који треба усвојити. Тај идеални модел неодољиво подсећа на осмишљене егалитарне принципе радничког управљања предузећима током самоуправног социјалистичког периода. Заузврат, данашњи радници нуде своју посвећеност раду и дисциплину, које се препознају као кључне у промењеним друштвеним околностима, чиме се прави противтежа схватању о праксама током социјализма, најбоље израженом у изрекама „радио – не радио, свира ти радио” и

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

²⁸ Сличан случај је и са медијским извештавањем о београдској компанији „Нордеус” која је проглашена за најбољег послодавца у 2012. години. И том приликом је акценат пре свега стављен на детаљан приказ изузетно повољних услова рада у овој компанији, која је због тога још названа и „српским Гуглом”. Поред високих примања, могућности напредовања, клизног радног времена и групних путовања, однос према запосленима је овде представљен и на следећи начин: „Треба рећи и да је сваког јутра ту доручак, пуни фрижидери хране доступни свакоме за цабе, а иде се толико далеко да постоји и човек задужен за љуштење воћа како би радници пили квалитетне сокове. - За ручак смо ангажовали специјалног куvara, који кува само за нас. Свако напише шта жели за ручак идућег дана и то сутрадан има сервирано. Четвртом је на менију нека егзотична кухиња, кинеска, либанска, како се договоримо - каже Александра Перикоти, задужена за људске ресурсе у компанији.” (v. „Srpska firma: Kao u Guglu, samo bolje”, <http://www.naslovi.net/tema/445374>).

„нико ме не може платити онолико мало колико ја могу да радим”. Укратко, то значи да се овим путем преноси порука о неопходности коректног односа између послодавца и радника, а посебно према радницима, за који је у друштвеним представама као парадигматичан пример остао самоуправни социјалистички систем, па се стога и пледира за његову варијацију у савременом, промењеном друштвеном контексту.

Поред тога, егалитаризам се не налази само у основи социјалистичке идеологије, већ је претходно био и значајан део традиционалног наслеђа овог друштва, првенствено у погледу материјалног статуса сеоских домаћинстава.²⁹ Одатле следи да се овај принцип, развијен у оквиру вредносног система традиционалне културе, доживљава као позитиван, и да се тако указује на потребу његовог истрајавања како би се у новом друштвено-економском контексту остварила општа друштвена добит.

Иако, дакле, социјалистичко наслеђе није одиграло значајнију улогу у креирању друштвених перцепција приватника, егалитарни принципи јесу имали удела у стварању идеалног типа предузетника, ако се има у виду модел односа послодавац – радник који се пропагира у позадини анализираних наратива о поменутом привреднику. У складу са тиме се формирао и посебан пожељан тип газде-предузетника, чији профил граде начин стицања богатства, као и посебан морални кодекс пословања и односа према радницима. Као његово оличење представљен је поменути предузетник, за кога се може рећи да је концептуализован као еманација друштвено пожељног и одобреног успеха, представљеног у медијима на следећи начин:

„Janjušević ima ono što većina prosečnih ljudi može samo da sanja: svoju fabriku, kvalitetnu proizvodnju, osvojeno tržište, 120 radnika i najmanje 150 kooperanata. Proizvodi kotlovska postrojenja, a njegovi proizvodi pronašli su put i do najzahtevnijih svetskih tržišta. Ima porodicu, lepu kuću, dve odrasle ćerke i unuke. Rečju, bogat i sadržajan život. Uspeo je da napravi firmu u kojoj bi danas svaki metalski radnik ili inženjer pozeleo da radi. Ne samo zbog redovnih plata, mogućnosti da reše egzistencijalne probleme i drugih pogodnosti, već i zbog međuljudskih odnosa. Među radnicima nismo naišli ni na jedno tmurno lice. Što se kaže, rade s voljom i kao za sebe!”³⁰

Иако је тачно да у нашој средини не постоји јасно профилисана идеологија која би се односила на везу између појединца као друштвене личности, рада, стицања богатства и моралног позиционирања свега тога у кохерентни идејни систем (Žikić op. cit), оваква концептуализација предузетника као соци-

²⁹ Србија је у двадесети век ушла као земља ситног сељака, где је већина становништва била уједначеног економског статуса. Током читавог деветнаестог века она је била готово чисто пољопривредно друштво, без племства и велепоседника, уз танак слој чиновника и образовне интелигенције који су такође били сељачког порекла (в. Antoniћ 2004).

³⁰ <http://www.pressonline.rs/zabava/life-style/145472/neverovatna-prica-gazda-poklanjanostanove-radnicima.html>.

јално одговорног и заслужено успешног можда указује бар на обресе и почетке формирања нечег таквог у новим друштвеним околностима. Ово је најпре евидентно на основу коментара на представљени текст, у којима се скоро у потпуности јединствено аплаудира и изражава велико одобравање личног и пословног профила Слободана Јањушевића.

Закључак

Уколико се два анализирана проблема у овом раду посматрају заједно, може се рећи да представљена друштвена схватања о идеалном, одговорном или, боље рећи, поштенем предузетништву као кључу пожељног облика предузетништва, указују на суштинско неразумевање принципа функционисања ове делатности у контексту транзицијске Србије. Наиме, заговара се то да се поштење, као што је већ напоменуто, најпре огледа у такорећи брижном односу послодавца према раднику. С тим у вези се и превиђа чињеница да се у основи пословања одређеног приватног предузећа иначе налази потреба за редуковањем трошкова и повећањем профита, што неминовно доводи до сукоба интереса између послодавца и радника. Укратко речено, велики наметнути трошкови које предузетници настоје да смање како би не само увећали добит, већ и опстали, између осталих, укључују и плате и бенефиције запослених. Ово пак нема везе са непоштењем или похлепом приватника, већ представља једини начин да једно предузеће одржи какву-такву конкурентност на тржишту, тако што ће обртати остварени капитал даљим улагањем у производњу, маркетинг итд. То су, дакле, правила игре која не зависе од послодаваца, већ им се послодавци прилагођавају.

С друге стране, може се рећи да су поменути идеални тип предузетника и инсистирање на његовом поштењу настали и као реакција на илегалне праксе и злоупотребе које су се заиста дешавале у приватном сектору током периода друге фазе друштвене трансформације. Као најекстремнији пример тога могло би се навести практиковање тзв. пробног рада, које често послодавцима служи за обмањивање радника и обезбеђивање буквално бесплатне радне снаге.³¹ Ма колики трошкови и неповољни услови пословања притискали предузетнике, овакви потези се ни са каквог становишта не могу оправдати, па се и морају узети у обзир како би се стекла што потпунија слика о друштвеном схватању (не)поштења предузетника.

³¹ Ова појава је и медијски пропраћена, в. на пример <http://www.blic.rs/Vesti/Vojvodina/401738/Iskoristili-je-za-probni-rad-i-vise-se-nisu-javili-Sest-sati-dzabe-prala-ribala-mesila-testo>

Литература:

- Antonić, Slobodan. 2004. Društveni sklopovi, politički delatnici, demokratski poređak. U: Mladen Lazić (ur.). *Račji hod – Srbija u transformacijskim procesima*. Filip Višnjić: Beograd.
- Bolčić, Silvano. 1994. *Tegobe prelaza u preduzetničko društvo. Sociologija „tranzicije” u Srbiji početkom devedesetih*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Bolčić, Silvano. 2002. Rast privatnog sektora i preduzetništva u Srbiji tokom 1990-tih. U: Silvano Bolčić i Anđelka Milić (prir.). *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Cerović, Božidar. 2012. *Tranzicija: zamisli i ostvarenja*. Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta: Beograd.
- Kovačević, Ivan. 2007a. *Antropologija tranzicije*. Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta. Etnološka biblioteka knj. 28. Beograd.
- Kovačević, Ivan. 2007b. Sremski berberin u vremenima promena. *Etnoantropološki problemi*. God. 2. Sv. 1.
- Kovačević, Mladen. 2012. Da li postoji izlaz iz teške društvene i privredne krize Srbije? *Ekonomski vidici*. 17 (2).
- Lazić, Mladen. 1994a. Sistem i slom: raspad socijalizma i struktura jugoslovenskog društva. Filip Višnjić: Beograd.
- Lazić, Mladen. 2000. Elite u postsocijalističkoj transformaciji srpskog društva. U: Mladen Lazić (ur.). *Račji hod – Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, Mladen. Slobodan Cvejić. 2004. Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije. U: Anđelka Milić (ur.). *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa. Svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Matić, Miloš. 2007. Privatno preduzetništvo u savremenoj Srbiji. *Antropologija*. No. 3.
- Mijatović, Boško. 2005. Privatizacija realnog sektora. U: Boris Begović i Boško Mijatović (red.). *Četiri godine tranzicije u Srbiji*. Centar za liberalno-demokratske studije. Beograd.
- Naumović, Slobodan. 1994. Upotreba tradicije: politička tranzicija i promena odnosa prema nacionalnim vrednostima u Srbiji 1987-1990. U: Mirjana Prošić-Dvornić (ur.) *Kulture u tranziciji*. Knjižara Plato. Beograd.

- Novaković, Nada. 2006. Nastanak nove preduzetničke elite u Srbiji. *Srpska politička misao*. Vol. 16, No, 1/2.
- Stajić, Dubravka. 2011. Odnos preduzetnika i države kao pokazatelj nacionalnog kapaciteta privrede u Srbiji. *Politička revija*. Vol. 30, God. XXIII.
- Stojanović, Božo. 2005. *Tranzicija u Srbiji: privredno lutanje*. Institut za evropske studije. Beograd.
- Трифуновић, Весна. 2009. Типизација приватника у периоду прве транзиције: пример домаћих серија. *Гласник Етнографског Института САНУ* LVII. Свеска 1.
- Трифуновић, Весна. 2013. Транзицијски Велтшмерц – наративизација искуства младих при тражењу посла и запослењу у контексту постсоцијалистичке трансформације. *Гласник Етнографског института САНУ*. Vol. 61, No. 2.
- Трифуновић, Весна. 2015. Предузетници у очима друштва: о узроцима негативне перцепције предузетника на примеру коментара читалаца електронских медија у транзицијској Србији. *Етноантрополошки проблеми*. no. 10 (1).
- Vučinić-Nešković, Vesna. 2011. Negotiating Partnership: How Serbian Hausmajstor Established a Business Relationship with Austrian Rustler. *Etnoantropološki problemi*. God. 6. Sv. 1.
- Zec, Miodrag. Ognjen Radonjić. 2012. Ekonomski model socijalističke Jugoslavije: saga o autodestrukciji. *Sociologija*. Vol. LIV, No. 4.
- Žikić, Bojan. 2007. Ljudi (koji nisu sasvim) kao mi. Kulturna konceptualizacija pojma privatnik u Srbiji. U: Vladimir Ribić (ur.). *Antropologija postsocijalizma*. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta i Srpski genealoški centar. Etnološka biblioteka knj. 34: 52–74. Beograd.

Извори:

- Stanje, potrebe i problemi preduzetnika u Srbiji u 2012. godini. Nacionalna agencija za regionalni razvoj. Dostupno na:
<http://narr.gov.rs/index.php/Dokumenta/Istrazhivanja-i-analize>
- Агенција за привредне регистре: <http://www.apr.gov.rs/>.
- Zakon o privatizaciji („Sl. glasnik RS”, br. 38/2001, 18/2003, 45/2005, 123/2007, 123/2007 - dr. zakon, 30/2010 - dr. zakon, 93/2012 i 119/2012”).
- „Vlada gura male privrednike u samoubistva”. Dostupno na:
<http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/223206/Vlada-gura-male--privrednike-u-samoubistva> (13. 12. 2010).
- „Država tera privatnike u bankrot”. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/275030/Drzava-tera-privatnike-u-bankrot> (04. 09. 2011).

„Opštine neće da smanje takse kojim uništavaju male firme”. Dostupno na:
<http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/311945/Opstine-neze-da-smanje-takse-kojim-unistavaju-male-firme> (14. 03. 2012).

„SRAMOTA: Biznisi propadaju zbog zaštićenih dužnika”. Dostupno na:
<http://www.blic.rs/Vesti/Ekonomija/455797/SRAMOTA-Biznisi-propadaju-zbog-zasticenih-duznika> (08. 04. 2014).

„Prepreke za porodični biznis: Preduzetnicima nametnuto 69 naknada”. Dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/311713/Prepreke-za-porodicni-biznis-Preduzetnicima-nametnuto-69-naknada> (13. 03. 2012).

„Iskoristili je za probni rad i više se nisu javili: Šest sati džabe prala, ribala, mesila testo”. Dostupno na:
<http://www.blic.rs/Vesti/Vojvodina/401738/Iskoristili-je-za-probni-rad-i-vise-se-nisu-javili-Sest-sati-dzabe-prala-ribala-mesila-testo> (28. 08. 2013).

„Kako se vlasnik firme "Kirka Suri" bori da nas drugi vide u boljem svetlu: Duša u kotlu”. Dostupno na:
<http://www.politika.rs/rubrike/Ekonomija/t1827.lt.html> (20.07.2006).

„Kako da bankrot ne bude smak sveta: Preduzetnički duh u nokautu”. Dostupno na:
<http://www.politika.rs/rubrike/Tema-nedelje/Kako-da-bankrot-ne-bude-smak-sveta/Preduzetnicki-duh-u-nokautu.lt.html>. (12.02.2012).

„Neverovatna prica: Gazda poklanja stanove radnicima”. Dostupno na:
<http://www.pressonline.rs/zabava/life-style/145472/neverovatna-prica-gazda-poklanja-stanove-radnicima.html> (26. 12. 2010).

„Srpska firma: Kao u Guglu, samo bolje”. Dostupno na:
<http://www.naslovi.net/tema/445374> (04. 12. 2012).

„Vreme”: „Preduzetnici u očima srpske javnosti”. Br. 1018. (08. 07. 2010).

Kirka-Suri, fabrika kotlova i energetske opreme:
<http://www.kirka-suri.com/index.php?p=22&t=SR2>

Vesna Trifunović

Entrepreneurs in Transitional Serbia – the Context of Management and Socially Accepted Type of Private Enterprise

The process of post-socialist transformation in Serbia included, among other things, a boost of self-employed entrepreneurship looking to place themselves within a society. This phenomenon occurred within the complex conditions that included the past socialist heritage and egalitarian ideology, representing thus a potential a priori negative social attitudes towards private enterprise and entrepreneurs, as well as specific overall transition path that can be divided into two distinct and disparate stages. This particular context has influenced the complexity of the problem of entrepreneurship in this society. Therefore, this paper will firstly focus on the context and conditions of entrepreneurial business from the perspective of the very entrepreneurs; additionally, the paper will try to discern the socially accepted types of entrepreneurs, favoring the assumption that this type of economy, in principle, has been accepted, i.e., there is no social resistance. The discussion is based on analysis of newspaper articles that provide detailed written accounts, while the context of entrepreneurial business in transitional Serbia is based on data provided by the Union of Employers of Serbia, the Agency of Business Registers and reports of the National Agency for Regional Development of the Republic of Serbia.

Key words:

entrepreneurs,
management conditions,
the preferred
type of entrepreneurs